

ANADOLU'NUN TÜRKLEŞMESİ'NİN ANLAMİ*

Baykan Sezer

- Anadolu'nun Türkleşmesi konusunu ele aldık. Sorunun anlaşılmasında yardımcı olabilecek değişik konuları tartıştık. Tartışmanın ulaştığı bu çizgide bazı genel sonuçlara gidebilmemiz olanağı bulunmaktadır.

- Biz Anadolu'nun Türkleşmesi sorununa genel bir açıklama getirmek istiyoruz. Bu nederle tartışma konusu olarak seçtiğimiz konularda yalnızca bu açıklamamızı desteklemesi gözetilmedi. Aynı anda bu genel açıklamamızın değişik konuları aynı biçimde kuşatabilip kuşatamadığı da sınanmak istendi. Kanımızca çeşitli sorunlarla ilgili geliştirilecek açıklamalar, kendi konularıyla sınırlanmadan başka sorunların anlaşılmasında da bizlere yardımcı oldukları ölçüde önem kazanmaktadır. En basiti Anadolu'nun Türkleşmesi olayının gerçek anlamını Osmanlı'nın Devlet oluşuyla kazandığına değinmiştik. Bu yüzden Anadolu'nun Türkleşmesi konusuna getirilecek bir açıklamanın en azından Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu konusunun anlaşılmasında bize yardımcı olması gerekir.

- Anadolu'nun Türkleşmesi olayı, yalnızca kendi tarihimiz değil dünya tarihi bakımından da önem taşımaktadır. Anadolu'nun Türkleşmesi ile Doğu-Batı çatışmasında önemli kilit noktası olan Anadolu, Doğu'nun eline geçmiştir. Aynı olay geleneksel Doğu siyasetinde önemli bir aşamaya gerekli olanak ve ortam hazırlamıştır. Ve Osmanlı İmparatorluğu bu aşamanın ürü-

* Bu yazı Baykan Sezer'in "Türkiye Sosyolojisi Seminer Notları" başlığı altında daha önce Sosyoloji Yıllıkları içinde yayınlanmış metinlerden bir bölüm olarak yer almaktadır. Başlık tarafımızdan konulmuştur. Tarih ve Uygarlık/İstanbul Yıllığı'nın önceki sayılarında da benzer metinler yayınlanmış olup, seriyi sonraki sayılarda da sürdüreceğiz. (Y.Y.)

nü olarak tarih sahnesinde görülmüştür. Anadolu'nun Türkleşmesi olayının tarih içindeki önemi bu nedenlerle küçümsenemez. Fakat bu olayın bizim açımızdan ve günümüzde herhangi bir sonucu olup olmadığı da soru konusudur. Anadolu'nun Türkleşmesi konusunu tartışmalarımız için seçmemizin gerçek nedenlerinden birisi de budur.

– Bu sorunun yanıtı iki ayrı konunun ele alınmasıyla bulunabilecektir. Bu konulardan birincisi Türklerin gelmesiyle Doğu-İslâm dünyasında ortaya çıkan değişiklikler, ikincisi Anadolu'ya geçişte Türk dünyasında ortaya çıkan değişikliklerdir. Her iki konu da açıklamasını öncelikle Anadolu'nun Türkleşmesi olayında bulmaktadır. Ve böylece tarihte oynadığımız gerçek rolümüzü bilmemiz ve günümüzdeki durumumuzu daha iyi değerlendirebilmemiz olanağı doğmaktadır. Anadolu'nun Türkleşmesi olayına getirilecek genel bir açıklama, günümüz sorunları için de büyük değer taşımaktadır. Her şeyden önce böyle bir açıklama günümüzdeki Doğu-Batı farklılığını tarihî temelleriyle anlamamıza izin vereceği için günümüz sorunları açısından da önemlidir.

– Daha şimdiden söyleyebileceğimiz Anadolu'nun Türkleşmesinin Anadolu'da "*ben yaşayabilirim*" diyenin gelip yerleşmesi olayı olduğu ve bu yerleşmenin ancak tarihî bir temel (Doğu-Batı çatışması) üzerine dayanmakla gerçekleşebildiğidir. Olay, değindiğimiz gibi yalnızca kendisiyle sınırlı kalmamış, gerçek anlamını Doğu-Batı çatışması içinde bulmuş ve bu nedenle Batı'daki gelişmelerle yakından ilgili olmuştur. Batı'da görülen gelişmeler Anadolu'nun Türkleşmesinde etkili olurken Anadolu'nun Türkleşmesi de Batı olaylarına yeni bir yön kazandırmıştır.

– Bu yüzden Anadolu'nun Türkleşmesi konusunda Batı sorununa mutlaka eğilmemiz gerekmektedir. Batı'yı Doğu-Batı ilişkileri içinde tanımlayan en önemli özelliği Doğu ticaretine Batı'nın mutlak gereksinim duymasıdır. Bunun sonucu Doğu-Batı ticareti, bu ticaretin kurulduğu yollar dünya tarihinde büyük önem taşımıştır. Konumuzla ilgili dönemde Doğu-Batı ticareti iki ana yol üzerine kuruludur. Bu yollardan birincisi tarihte bakır yolu adıyla anılan yoldur. Yakın-Doğu ile Yunanistan'ı birleştirmektedir. Doğu'ya gereksinim duyduğu hammaddeyi Doğu artı-ürünün bir bölümüne karşılık sağlamayı üstlenmiş bir ticaret söz konusudur. İkinci önemli ticaret yolu ise tarihte Amber yolu adıyla bilinen yoldur. Baltık Denizi ile Akdeniz'i birleştirmektedir. Kolayca görüldüğü gibi her iki yola göre Anadolu, büyük bir stratejik önem taşımaktadır. Önemli bir ticaret yolu olan İpek yolundan söz etmedik. Uzun süre Doğu-Batı ticaretinde Batı için Doğu, Yakın-Doğu olarak sınırlı kalmıştır. Uzak-Doğu ürünleri Batı'ya ulaşsa bile bu Yakın-Doğu ülkelerinin, başta İran ve Arapların aracılığıyla gerçekleşmiştir.

– Anadolu'nun Doğu-Batı ticareti içindeki önemi ele aldığımız dönemde bir kat daha artmıştır. Vandalların deniz ticaretini sekteye uğratması Do-

ğu-Batı ilişkilerinde kara ticaretini ve dolayısıyla Anadolu'yu öne çıkartmıştır. Yine söz konusu dönemde Batı, Roma İmparatorluğunun dünya egemenliğini elinde tuttuğu yıllarda olduğu gibi bir bütünlük içinde değildir. Batı, Bizans ve Batı Avrupa olarak ikiye bölünmüş ve Batı Avrupa'da Türklerin Anadolu'ya geldiği tarihlerde feodal ilişkilerin katıksız egemenliği sürüyordu. Feodalizm, barbar akınları karşısında Batı Avrupa'nın varlığını sürdürebilmek için benimsediği tek savunma biçimiydi. Feodal Avrupa'da küçük birimlere bölünerek saldırılar önünde Batı'nın yıkılması olasılığına karşı hiç olmazsa bazı çekirdeklerin varlıklarını korumak amaçlanıyordu.

- XI. yüzyılda feodalizm, Batı Avrupa'da egemenliğini sürdürüyordu, fakat bazı koşullar artık değişmeye başlamıştı. Batı üzerine barbar akınları sona ermiş, Batı'nın kapalı küçük birimler biçiminde yaşamını sürdürmesini gerektiren bir önemli neden ortadan kalkmıştır. Batı'da görülen ikinci önemli değişiklik ise Normanların Batı Avrupa uygarlığına katılmalarıdır. Feodalizmin sürmesini gerektiren nedenlerden birisi Avrupa'nın kendisine saldıran halklar önünde güçsüz olmasıyken Normanlar'ın gelişi Batı'ya askerî güç kazandırmıştır.

- Normanların Batı Avrupa uygarlığıyla kaynaşmasındaki temel, Normanların Batı'da eksik olan askerî gücü sağlamaları ve buna karşılık Batı'nın üretimini sürdürmesidir. Bu temel Batı'nın Normanları benimsemesine izin verdiği gibi Normanların da Batı ile uzlaşmasını sağlamıştır. Normanların Batı ile kaynaşmaları, en azından başlangıçta üreticiler arasında eriyip kaybolmaları biçiminde değil askerî kimliklerini koruyarak üretici Batı ile anlaşmaları biçiminde gerçekleşmiştir. Bu yüzden Batı'ya sızmış barbar kitleler arasında Normanlar kendi özelliklerini koruyabilmiştir.

- Normanların Batı içinde bir yer kazanmak ve bunun için toplumsal görevlerini yerine getirebilmek için önce Batı ekonomisini kapalı çerçevenin dışına çıkartması (feodal bölünme içinde Normanlar gibi kalabalık askerî güçlere yer yoktur) ve askerî güç olarak Batı düşmanları ile savaşmaları gerekiyordu. Böylece XI yüzyıl başlarında Batı için yeni olanaklar belirmeye başlamıştır. Batı bu olanakları değerlendirmek, dünya egemenliğini yeniden ele geçirmek istemiştir.

- Batı, söz konusu dönemin koşulları içinde kendi dünya egemenliğini ancak Roma İmparatorluğu çerçevesinde düşünebiliyordu. Roma'nın yıkılışı, kendi iç çelişkilerinden çok Roma dünyasına yabancı öğelerin işe karışması sonucu olmuştur. Yıkılışı kendi iç gelişmelerinden çok dış etkiler nedeniyle olması Roma'nın tükendiği izlenimini vermemiş, Roma örneğinden vazgeçilmemiştir. Roma'nın yıkılışı kendi iç çelişkileri sonucu olmadığı için Batı'da yeni egemenlik güçleri de gelişmemiştir. Roma, Batı için en ileri dünya egemenliği modeli olarak kalmıştır. Roma, Batı'nın merkezi ve ekseni olmayı

sürdürmüştür. Papalık, Roma İmparatorluğu geleneklerini olduğu gibi benimsemiştir.

– Batı Avrupa, en ufak bir güçlenme belirtisinde mutlaka Roma İmparatorluğunu canlandırma girişiminde bulunacaktır. Bu girişimlerinde iki büyük engel ile karşılaşmıştır. Bu engeller, Bizans İmparatorluğu ve Roma sömürü düzeninin hedefi olan Doğu'nun İslâmiyet ile birlikte ayrı bir sistem halinde örgütlenmiş bulunmasıdır. Bu nedenle canlanmaya yüz tutmuş olan Batı, kendisine en büyük engel olarak Bizans İmparatorluğunu ve Doğu örgütlenmesini görmüştür. Ve elindeki güçlerini kendisine engel gördüğü Bizans ve İslâmiyet üzerine yöneltmiştir.

* * *

– Konumuzun aydınlanabilmesi için Batı'daki bu gelişmeler önünde İslâmiyetle birlikte yeni bir örgütlenme içine girmiş bulunan Doğu ile Bizans İmparatorluğu sorunlarına kısaca da olsa değinmemiz gerekmektedir.

– Bilindiği gibi tarihte Doğu'nun Batı'ya doğru iki saldırı yolu bulunmaktadır. Tarih boyunca bu iki yol üzerinden gelen Asya halkları ayrı özellikler taşımış ve Batı üzerinde etkileri de farklı olmuştur. Bu yollardan birincisi Hazar Denizinin kuzeyinden geçen yoldur. Bu yolu izleyenler göçebe halklar olmuştur. Yol açtıkları yıkım ne denli büyük olursa olsun Batı'nın kişiliği yönünden önemli bir tehlike oluşturmamışlardır. Bu halklar kısa bir süre içinde Batı içinde öğütölmüşlerdir. Bütün askerî başarılarına karşın Attilâ ve orduları da bu genel kuralın dışına çıkamamıştır. Doğu'nun Batı'ya karşı ikinci saldırı yolu ise Anadolu üzerinden geçmektedir. Bu yolu izleyen Asya halkları, Batı'nın karşısına büyük bir uygarlığın sözcüleri olarak çıkmışlar ve Anadolu üzerinden gelen Asya halklarını Batı'nın öğütmesi hiç bir zaman söz konusu olmamıştır. Bu yüzden Anadolu üzerindeki çatışmanın sonucu, tarafların birbirilerinin içinde erimesi söz konusu olmaksızın sınırların ilerleyip gerilemesi olarak belirmiştir.

– Anadolu'nun Doğu-Batı ticaretindeki önemi bu ticarete taraflardan birisi olmasından değil yolların kavşağında bulunmasından kaynaklanmaktadır. Anadolu'nun Doğu-Batı ticaretine katkısı, bu ticaretin güvenlik ve denetim altında yapılmasını sağlamak olmuştur. Bu yüzden Anadolu'da kurulu Bizans Devleti, her şeyden önce bekçilik göreviyle yüklü bir Devlettir. Batı'nın kimliği ile tam bir özdeşleşmesi söz konusu olmasa bile askerlik ve ticaret konuları başta olmak üzere bütün alanlarda Batı çıkarlarının bekçiliğini yüklenmiş bir Devlettir.

– Bu yıllarda Doğu'da görölen iki önemli olay Anadolu'nun Doğu-Batı ilişkilerindeki değerini bir kat daha arttırmış ve Anadolu'nun Türkleşmesi konusunda etkili olmuştur. Bu olaylardan birincisi İran duvarının yıkılmasıdır. Araplar, İran ile olan çekişmesinde İran'a ağır bir darbe vurmuş ve Orta

Asya içlerine kadar yayılmışlardır. Bu olayın önemli sonucu Orta Asya halklarının İran engelini ortadan kalkması üzerine Arapların izlediği yoldan Yakın-Doğu'ya kitleler halinde sızmaya başlamasıdır. Doğu'da görülen ve Anadolu'nun Türkleşmesinde etkili olan ikinci olay, İslâm dünyasında yönetimin Emevîlerden Abbasîlere geçmiş olmasıdır. Abbasîler, hilafet merkezini İran ve dolayısıyla İran üzerinden Yakın-Doğu'ya sızan Türklerin etki alanına taşımışlardır. Yine eski Babil'e yakın Bağdat'ta Abbasî Hilafeti savaşçı niteliklerini yitirmeye ve bir ATÜT İmparatorluğuna dönüşmeye başlamıştır. Bu durumda asker gereksinimleri ücret karşılığı yabancı halklardan, bu arada Türklerden karşılama yolunu tutmuştur.

– Anadolu'nun Türkleşmesi, bu koşullar altında başlamıştır. Türkler, Yakın-Doğu İslâm uygarlığında belli bir rol üstlenmişler, Abbasî Hilafetinde askerlik görevlerini yüklenmişlerdir. Bu nedenle Anadolu'nun Türkleşmesi, Doğu uygarlığının Anadolu'ya yayılması, Anadolu'nun İslâmlaşmasıyla birlikte yürümüştür.

– Burada karşımıza konumuzun daha iyi anlaşılması bakımından aydınlatılması gereken bir soru çıkmaktadır. Anadolu'nun Türkleşmesi, acaba Doğu-Batı çatışmasında yalnızca bir sınır ilerleme ve gerilemesi midir, yoksa Doğu-Batı çatışmasında köklü değişikliklere yol açmış mıdır? Anadolu'ya yerleşen Türkler, Doğu'nun askerî öncü güçleridir. Fakat Anadolu'ya geldikleri zaman Doğu'nun askerî merkezlerinden kopmuş, bağımsız siyaset gütmeye başlamışlardır. Bu da kendilerine Doğu içinde ayrı bir kimlik kazandırmıştır. Bu nedenle Doğu'nun Anadolu'ya yayılması, basit bir sınır değişikliği olarak kalmamıştır. Anadolu'nun Türkleşmesi, Doğu'nun Batı önünde askerî bir başarısı olarak kalmamış, Doğu askerî düzeninde temelden değişikliklere yol açmıştır.

– Ayrıca bu yıllarda Batı tarafından düzenlenen Haçlı Seferleri de Anadolu'nun kaderi üzerinde etkili olmuştur. Haçlı Seferleri, Anadolu üzerinde örgütlenmiş Batı savunma düzeninin, Bizans'ın iflasını ilân etmiştir. Yine Haçlı Seferleri, Batı önünde gerçek öncü savaşçıların kimler olduğunu Doğu'ya tanıtmıştır. Haçlı ordularının ilk yıkımlarına Anadolu Türkü göğüs gerdiği gibi Haçlı ordularının karayolu yerine deniz yolunu seçmelerine neden olacak kadar da başarı kazanmıştır.

– Anadolu, sürekli iki büyük uygarlığın çatışmasına sahne olmuştur. Bu iki uygarlığın etki alanı içinde bulunması ve bu iki gücün birbirleriyle olan ilişkileri Anadolu'da toplumsal yaşamı biçimlendirmiştir. Fakat bu iki uygarlıktan hiç birisi Anadolu'da son sözü söyleyememiştir. Anadolu, tarih boyunca kesin olarak hiçbir uygarlığın alanında kalmamıştır. Bunu ilk kez ve yalnızca Türkler başarmış, Anadolu'ya kendi damgalarını vurmuşlardır.

– Avrupa üzerine barbar akınlarının kesilmesiyle Batı’da Bizans’a olan gereksinme de ortadan kalkmıştır. Buna bağlı olarak Bizans Batı içindeki yerini yitirmiş, tarih önünde aşılmış bulunmaktadır. Bizans’ın önemi yeniden kazanabilmesi, tarihteki yerini bulabilmesi için Batı üzerinde varlığını sürdüren tek baskının, Anadolu üzerindeki Doğu baskısının Avrupa için tehlike oluşturması, bunun için de Bizans’ın yıkılması gerekiyordu. Bizans, işte böyle bir terslik ve açmaz içindeydi. Sonuçta Batı Haçlılar yoluyla Bizans’a yardım etmiştir. Fakat bu aynı anda Bizans’ın sonunu hazırlamıştır. Batı Avrupa, Haçlı Seferleriyle askerî, siyasî her türlü katkısından vazgeçebileceğini tarih önünde kanıtlamıştır.

– Öte yanda Araplar, İslâmiyet ile Doğu’ya kişiliğini kazandırıp büyük bir birlik içinde Doğu cephesini örgütlemişlerdir. İslâmiyet ile birlikte Doğu artık Mavera-ün nehir’den İspanya’ya kadar bir cephe birliği içindedir. Fakat Yakın-Doğu’nun yalnızca Batı ile değil Orta Asya göçebelerinin saldırıları önünde de bazı sorunları bulunuyordu. Bu sorunlar önünde Arapların Batı önünde kazandığı başarıyı kazandıklarını söyleyebilmek güçtür. Doğu’yu bir bütün olarak örgütlemek Batı’ya karşı bir üstünlük sağlasa da İran duvarının yıkılması ile Yakın-Doğu Orta Asya göçebelerinin saldırılarına açılmıştır. Ayrıca Arapların giderek yerleşik yaşamın nimetlerine bağlanmaları Doğu’da askerî ve siyasî alanda önemli bir rol oynamalarını engellemeye başlamıştır. Sorunların çözülmesi için artık Arapların kendileri yabancı güçlere başvurmaktan çekinmemektedirler.

– Doğu’da Arapların yerini almaya aday bir İran bulunmaktadır. Fakat İran, Turan’a karşı barajı yeniden kurabilse bile coğrafi konumu bakımından Doğu birliğini yönetmesine olanak yoktu. Bu nedenle İran’ın Doğu askerî düzeninde önerebileceği, ancak bir geriye dönüş olabilmiştir. Birleştirici bir rol oynamak bir yana bu tarihten sonra İran, mezhepçilik çabalarıyla İslâm dünyasında bölücülüğün başlıca kışkırtıcısı olmuştur.

– Bu koşullarda açmazlara Doğu çıkarlarına uygun çözümü Anadolu’da Türkler getirmiştir. Bu çözümler tarihî bir gereksinmeye yanıt verebildiği içindir ki Anadolu’nun Türkleşmesi uzun ömürlü olmuştur. Doğu-Batı çatışmasının en sert bir biçimde ortaya çıktığı savaş bölgesine, en çetrefil sorunların çözüm beklediği sırada Anadolu’ya Türk gelmiş, “ben burada yaşar ve sorunların üstesinden gelirim” demiş ve bunu da başarmıştır. Anadolu’nun Türkleşmesi olayının gerçek anlamı budur. Türklerin Anadolu’ya gelip yerleşmeleri yalnızca yeni bir yurt edinmeleri olayı değil aynı anda tarihte yeni bir görev edinmeleri olayıdır da. Anadolu, Doğu-Batı çatışmasında en önemli kilit bölgelerden birisidir. Söz konusu dönemde Anadolu’nun karşı karşıya bulunduğu sorunlara varolan akla gelir güçlerden hiç birisi çözüm getirememiştir. Türk, Anadolu’ya yeni bir güç olarak gelmiş, birlikte yeni bir çözüm getirmiştir. Türklerin yeni bir çözüm sahibi olmaları ve bu çözümü bilinen

karar merkezlerinin istekleri dışında geliştirmeleri kendilerine yeni bir uygarlık dünyasına katılmalarına karşın kimliklerini koruyabilmeleri olanağını vermiştir.

- Türklerin Anadolu'da kurdukları uygarlık bozkır uygarlıklarının basit bir uzantısı değildir. Türkler varlıklarını sürdürmeyi başarmaları yanında dünyanın en önemli sorunlarına çözüm getirmeyi de başarmışlar, en azından Anadolu'ya yeryüzünde kendisine düşen yeri yeniden kazandırmışlardır. Bu başarılarının ürünü, Osmanlı İmparatorluğu olmuştur.